

**Διαστάσεις προσωπικότητας
ψυχικά ανθεκτικών και ψυχικά ευάλωτων
μεταναστών/παλιννοστούντων μαθητών**

Βασίλης Παυλόπουλος
Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη
Τομέας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ανακοίνωση στο
9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας
Ρόδος, 21-24 Μαΐου 2003

Στοιχεία επικοινωνίας

Διεύθ: Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Ψυχολογίας, Αθήνα 15784

Τηλ: 2107277523

E-mail: vravlop@psych.uoa.gr

Ψυχική ανθεκτικότητα και προσωπικότητα

☞ Ζητήματα ορολογίας:

- Η σύγχυση του όρου «ψυχική ανθεκτικότητα» ως γνωρίσματος της προσωπικότητας και ως διεργασίας.
- Οι όροι “resilience” και “ego-resiliency”.

☞ Παράγοντες που συνδέονται ερευνητικά με την ψυχική ανθεκτικότητα:

- Ατομικές ψυχολογικές ιδιότητες (προσωπικότητα).
- Χαρακτηριστικά των γονέων και της οικογένειας.
- Στοιχεία του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος.

☞ Δεν είναι εύκολη η διατύπωση μονοδιάστατης υπόθεσης όσον αφορά την αναμενόμενη σχέση μεταξύ προσωπικότητας και ψυχικής ανθεκτικότητας.

Μετανάστευση/παλιννόστηση, προσωπικότητα και προσαρμογή των εφήβων

- ☞ Η μετανάστευση αποτελεί ένα, κατά τεκμήριο, επιβαρυντικό γεγονός ζωής («επιπολιτιστικό στρες»)...
- ☞ ...όμως τα περισσότερα παιδιά μεταναστών/παλιννοστούντων καταφέρνουν τελικά να προσαρμόζονται ικανοποιητικά.
- ☞ Δύο τρόποι συσχέτισης της προσωπικότητας με την ψυχική ευρωστία:
  - Άμεση σχέση: συνάφεια μεταξύ επιπολιτιστικού στρες και γνωρισμάτων προσωπικότητας.
  - Έμμεση σχέση: ο ρυθμιστικός ρόλος της ιδιοσυγκρασίας στην αλληλεπίδραση γονέα-παιδιού.

Το Μοντέλο των «Μεγάλων Πέντε» Παραγόντων και η αναπτυσσόμενη προσωπικότητα

- ☞ Ασυμφωνία γύρω από τη δομή και τον αριθμό των γνωρισμάτων της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας.
- ☞ Το Μοντέλο των «Μεγάλων Πέντε» Παραγόντων:
(εξωστρέφεια, προσήνεια, ευσυνειδησία, νευρωτισμός vs. συναισθηματική σταθερότητα, δεκτικότητα σε εμπειρία)
οι «γεωγραφικές συντεταγμένες» για τη χαρτογράφηση των ατομικών διαφορών;

Σκοπός της έρευνας

- ➔ Προσωπικότητα και ψυχική ανθεκτικότητα: Οι διαστάσεις προσωπικότητας ως παρεμβαλλόμενες μεταβλητές ανάμεσα στην αντιξοότητα και την ψυχολογική επάρκεια των εφήβων.

Μέσα συλλογής των δεδομένων

Η κλίμακα προσωπικότητας

Adjective CheckList – Five Factors

(ACL-FF. Williams, Satterwhite, & Saiz, 1998)

Παράγοντες	Αριθμός στοιχείων	% εξηγ. διασποράς	Cronbach alpha
Π1-Νευρωτισμός	9	16,3	0,74
Π2-Εξωστρέφεια και Δεκτικότητα	7	11,5	0,65
Π3-Ευσυνειδησία	7	8,9	0,67
Π4-Προσήνεια	6	6,5	0,61

Η κλίμακα βαθμολόγησης

πάρα πολύ	πολύ	αρκετά	Ούτε πολύ ούτε λίγο	λίγο	ελάχιστα	καθόλου
7	6	5	4	3	2	1

Παραγοντική δομή της κλίμακας προσωπικότητας ACL-FF

	Π1-ΝΕΥΡ	Π2-ΕΞΩ/ΔΕΚ	Π3-ΕΥΣΥΝ	Π4-ΠΡΟΣ
Αγενής	0,61			
Αμελής	0,60			
Τσακώνομαι	0,60			
Τεμπέλης	0,58		-0,24	
Κακόκεφος/η	0,57			0,26
Νευρικός/ή	0,54		-0,24	0,32
Μοναχικός/ή	0,51	-0,33		0,27
Πονηρός/ή	0,49			-0,21
Ακατάστατος/η	0,48		-0,26	
Δραστήριος/α		0,64		
Αυθόρμητος/η		0,57		
Κοινωνικός/ή		0,55		
Εξωστρεφής		0,54		
Αισιόδοξος/η		0,49	0,27	-0,27
Δημιουργικός/ή		0,46		
Ριψοκίνδυνος/η		0,45		
Ήρεμος/η			0,69	
Ήσυχος/η			0,69	0,21
Σταθερός/ή		0,24	0,54	
Συντηρητικός/ή			0,51	
Αξιόπιστος/η		0,36	0,47	
Οργανωτικός/ή		0,32	0,47	
Υπεύθυνος/η	-0,27	0,29	0,46	0,21
Αγχώδης	0,22			0,66
Πονόψυχος/η		0,31		0,52
Νοιάζομαι	-0,26	0,36		0,47
Ντροπαλός/ή			0,22	0,45
Συνεσταλμένος/η	0,36	-0,25	0,20	0,42
Έχω κατανόηση	-0,30	0,27	0,30	0,39

Σημείωση: Μέθοδος Κύριων Συνιστωσών με ορθόγωνη περιστροφή. Φορτίσεις μεγαλύτερες από |0,20| έχουν απαλειφθεί.

Μέσα συλλογής των δεδομένων:

Η Κλίμακα Προσωπικότητας ACL-FF (Williams et al., 1998)

χαμηλό		Διαστάσεις προσωπικότητας		υψηλό	
Cronbach alpha	$N_{\text{πρωτ.}}$			$N_{\text{πρωτ.}}$	Cronbach alpha
0,53	3	Εξωστρέφεια		3	0,60
0,60	3	Προσήνεια		3	0,68
0,60	3	Ευσυνειδησία		3	0,66
0,61	3	Νευρωτισμός		3	0,57
0,37	3	Δεκτικότητα σε εμπειρία		3	0,59

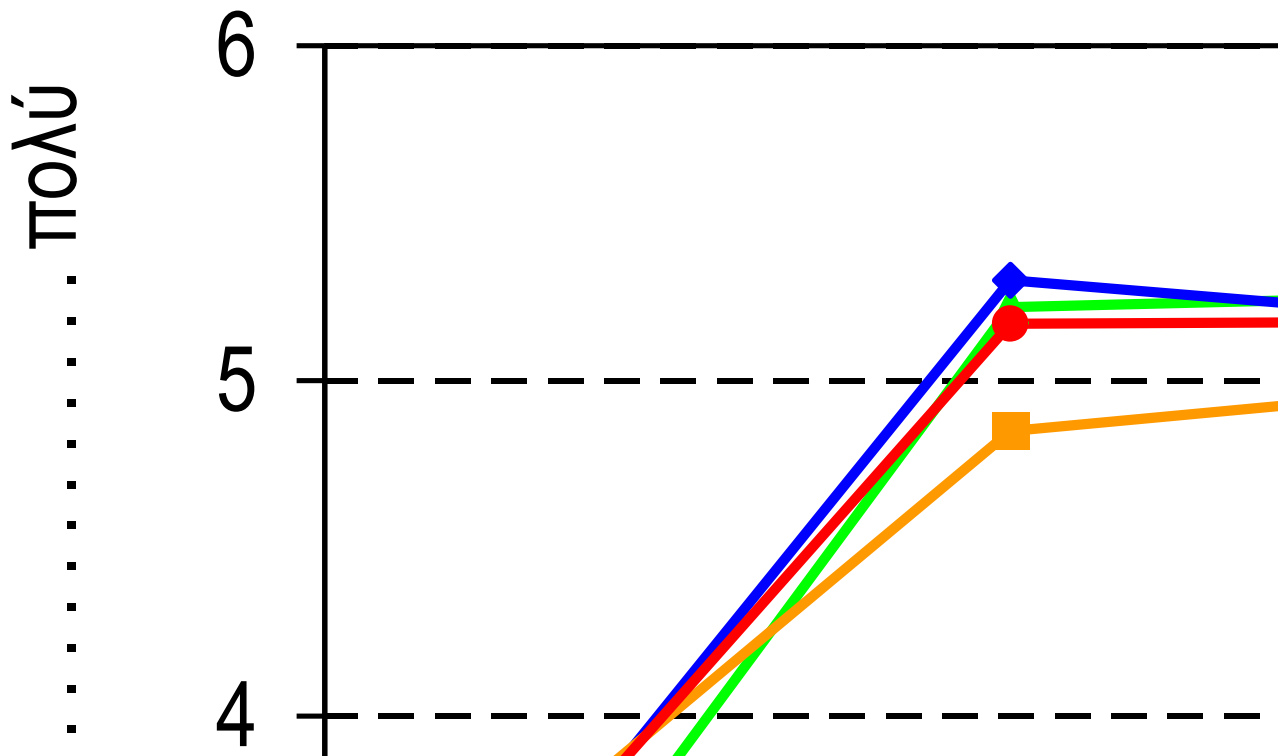
Συνάφεια (Pearson r) μεταξύ των παραγόντων της κλίμακας προσωπικότητας ACL-FF

	Π1-ΝΕΥΡ	Π2-ΕΞΩ/ΔΕΚ	Π3-ΕΥΣΥΝ	Π4-ΠΡΟΣ
Π1-ΝΕΥΡ	-			
Π2-ΕΞΩ/ΔΕΚ	-0,02	-		
Π3-ΕΥΣΥΝ	-0,25**	0,26**	-	
Π4-ΠΡΟΣ	-0,12**	0,16**	0,27**	-

** $p < 0,01$

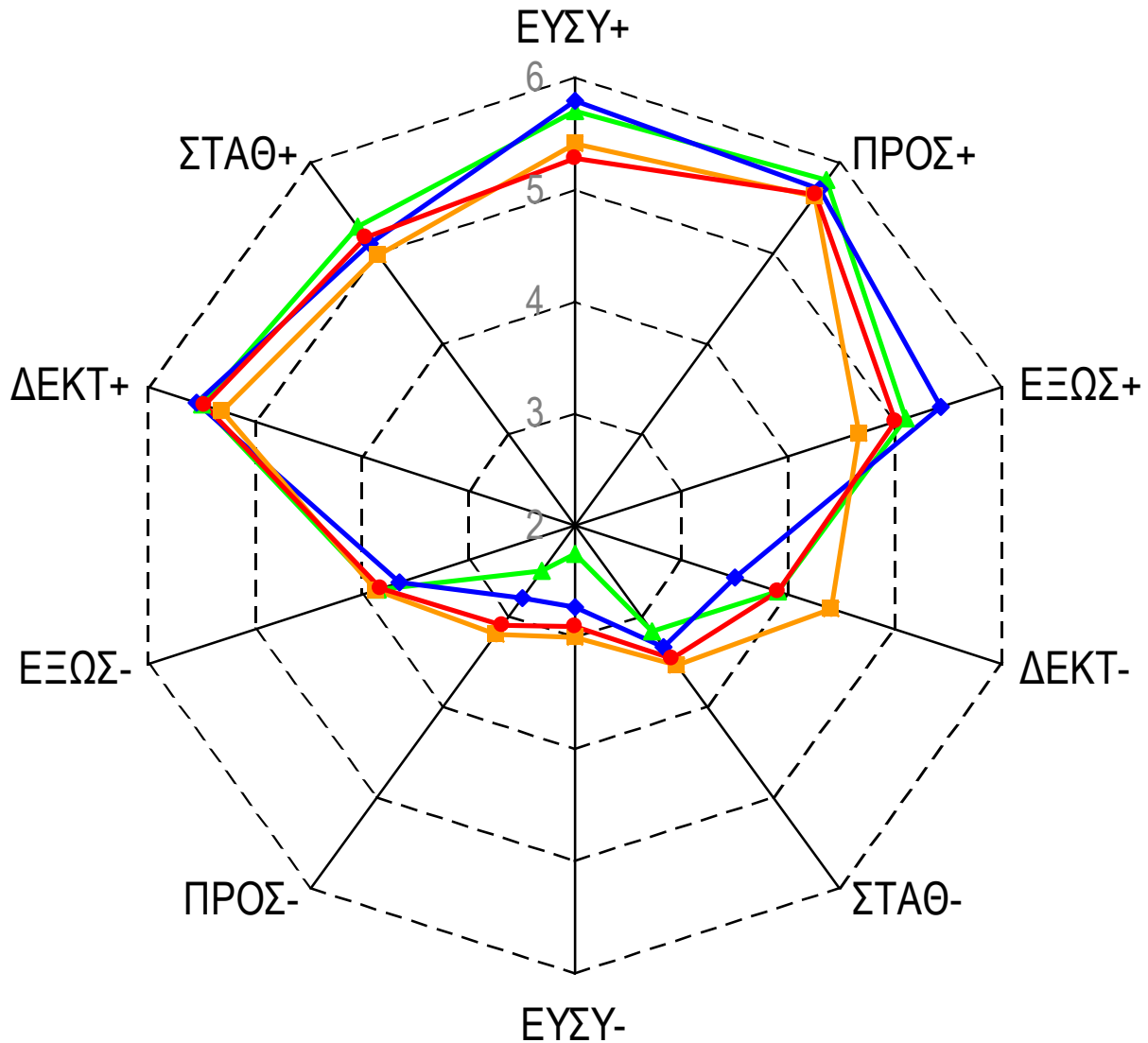

Μέσοι όροι των παραγόντων της κλίμακας προσωπικότητας
ACL-FF ως προς την **ψυχική ανθεκτικότητα**

	p	η^2
ΝΕΥΡ	<0,001	0,046
ΕΞΩ + ΔΕΚ	<0,001	0,039
ΕΥΣΥΝ	σ.α.	-
ΠΡΟΣ	σ.α.	-

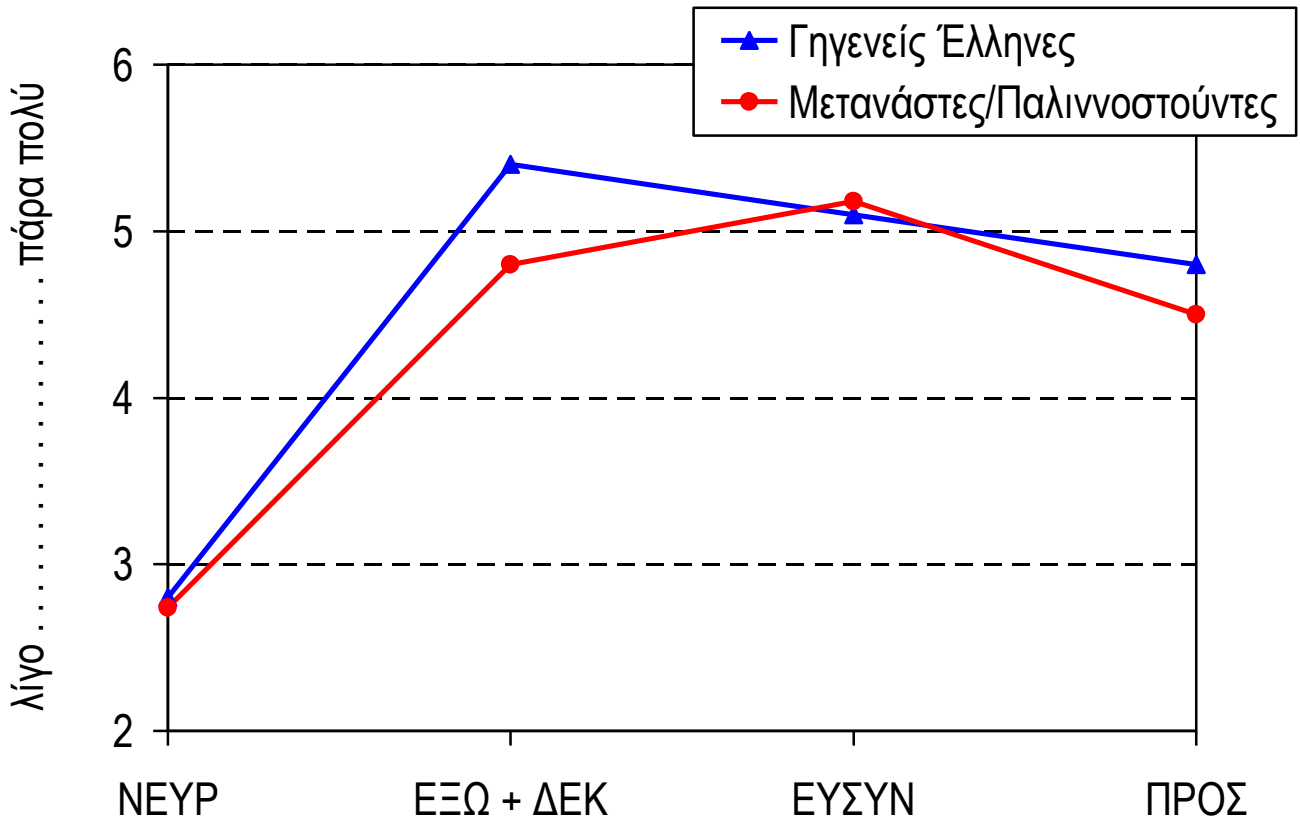
Μέσοι όροι των διπολικών διαστάσεων της κλίμακας προσωπικότητας
ACL-FF ως προς την **ψυχική ανθεκτικότητα**

▲ Ανθεκτικοί
 ◆ Επαρκείς
 ■ Ευάλωτοι
 ● Μη επαρκείς

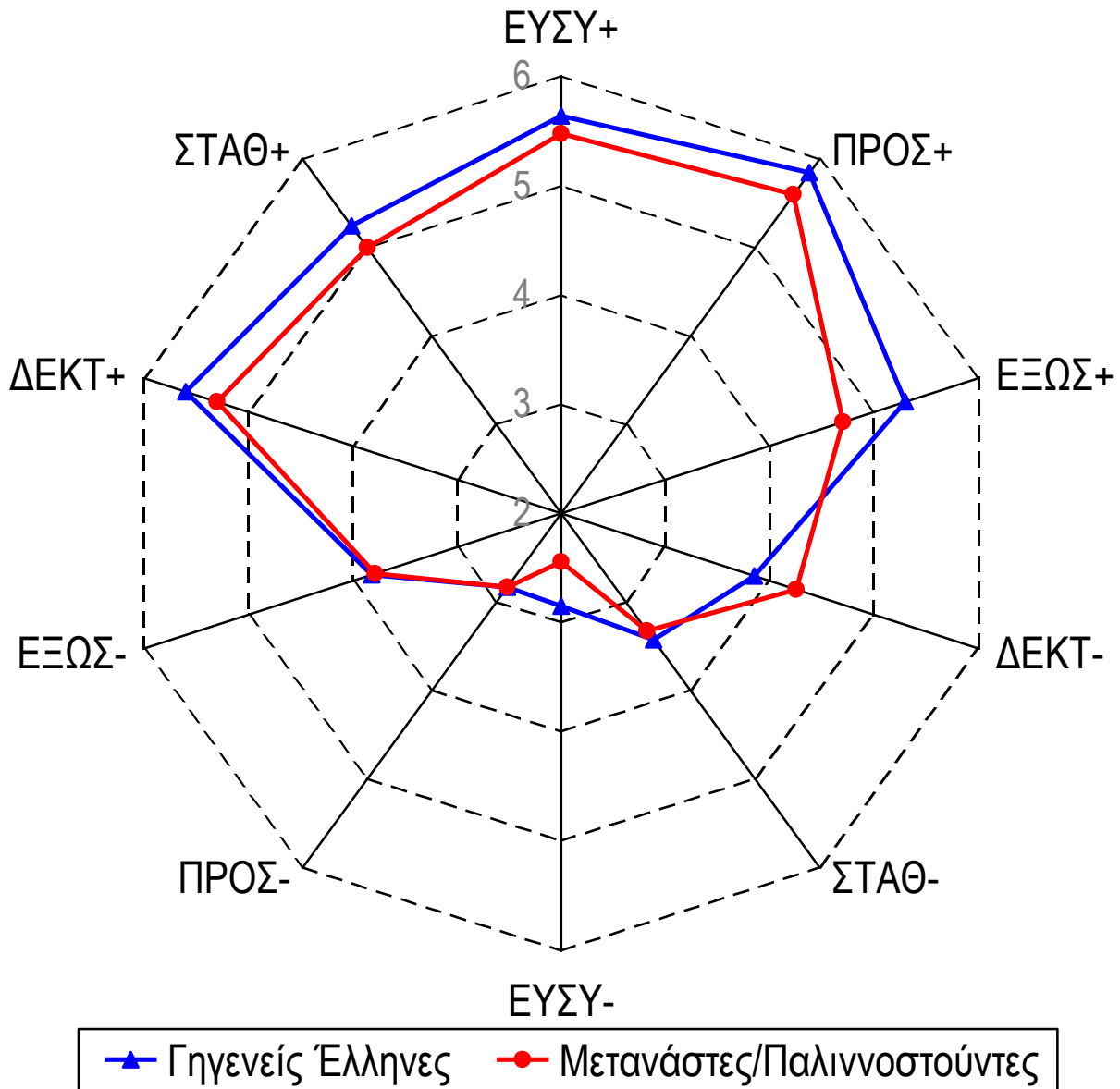
	ρ	η^2		ρ	η^2
ΕΞΩΣ+	<0,001	0,043	ΕΞΩΣ-	σ.α.	-
ΠΡΟΣ+	<0,05	0,013	ΠΡΟΣ-	<0,001	0,033
ΕΥΣΥ+	<0,01	0,027	ΕΥΣΥ-	<0,001	0,032
ΣΤΑΘ+	σ.α.	-	ΣΤΑΘ-	σ.α.	-
ΔΕΚΤ+	σ.α.	-	ΔΕΚΤ-	<0,001	0,036

Μέσοι όροι των παραγόντων της κλίμακας προσωπικότητας
ACL-FF ως προς την **εθνικότητα**

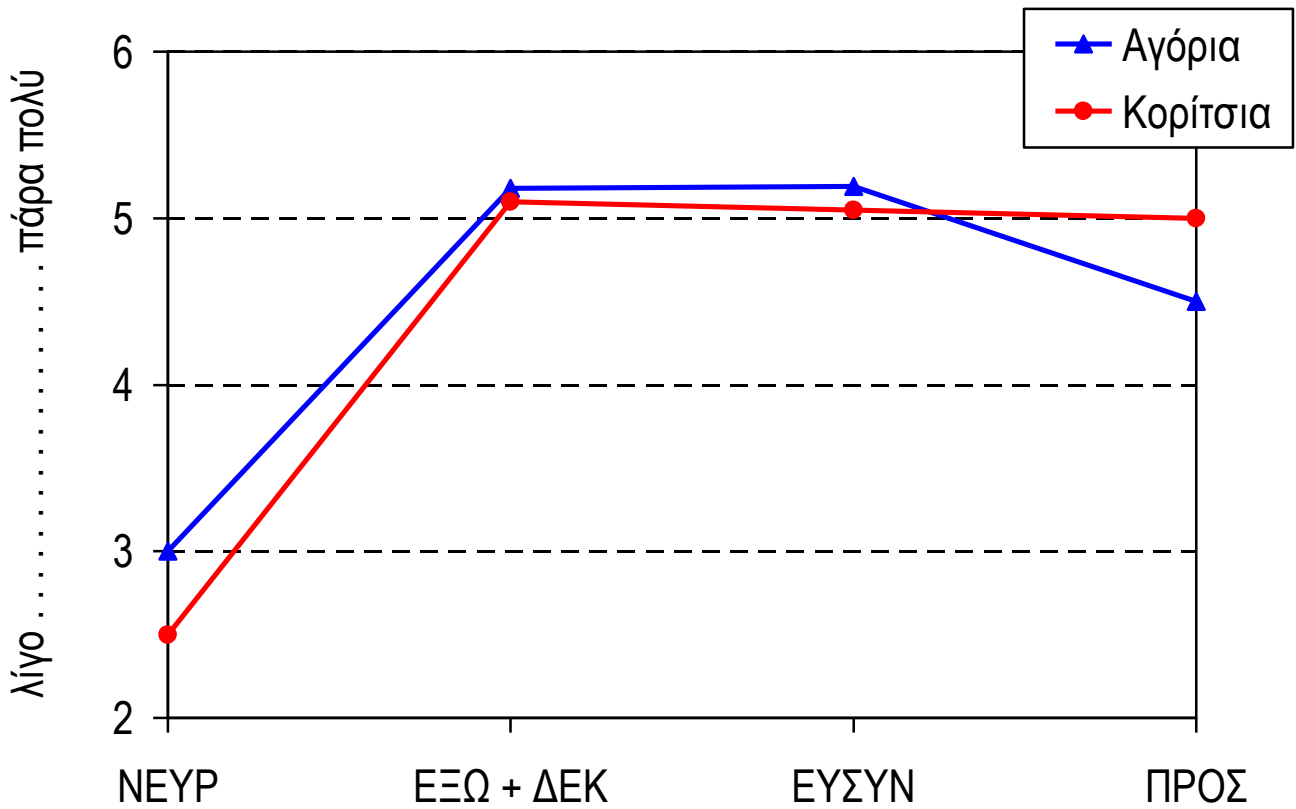
	ρ	η^2
NEYP	σ.α.	-
ΕΞΩ + ΔΕΚ	<0,001	0,060
ΕΥΣΥΝ	σ.α.	-
ΠΡΟΣ	<0,01	0,021

Μέσοι όροι των διπολικών διαστάσεων της κλίμακας Προσωπικότητας ACL-FF ως προς την **εθνικότητα**

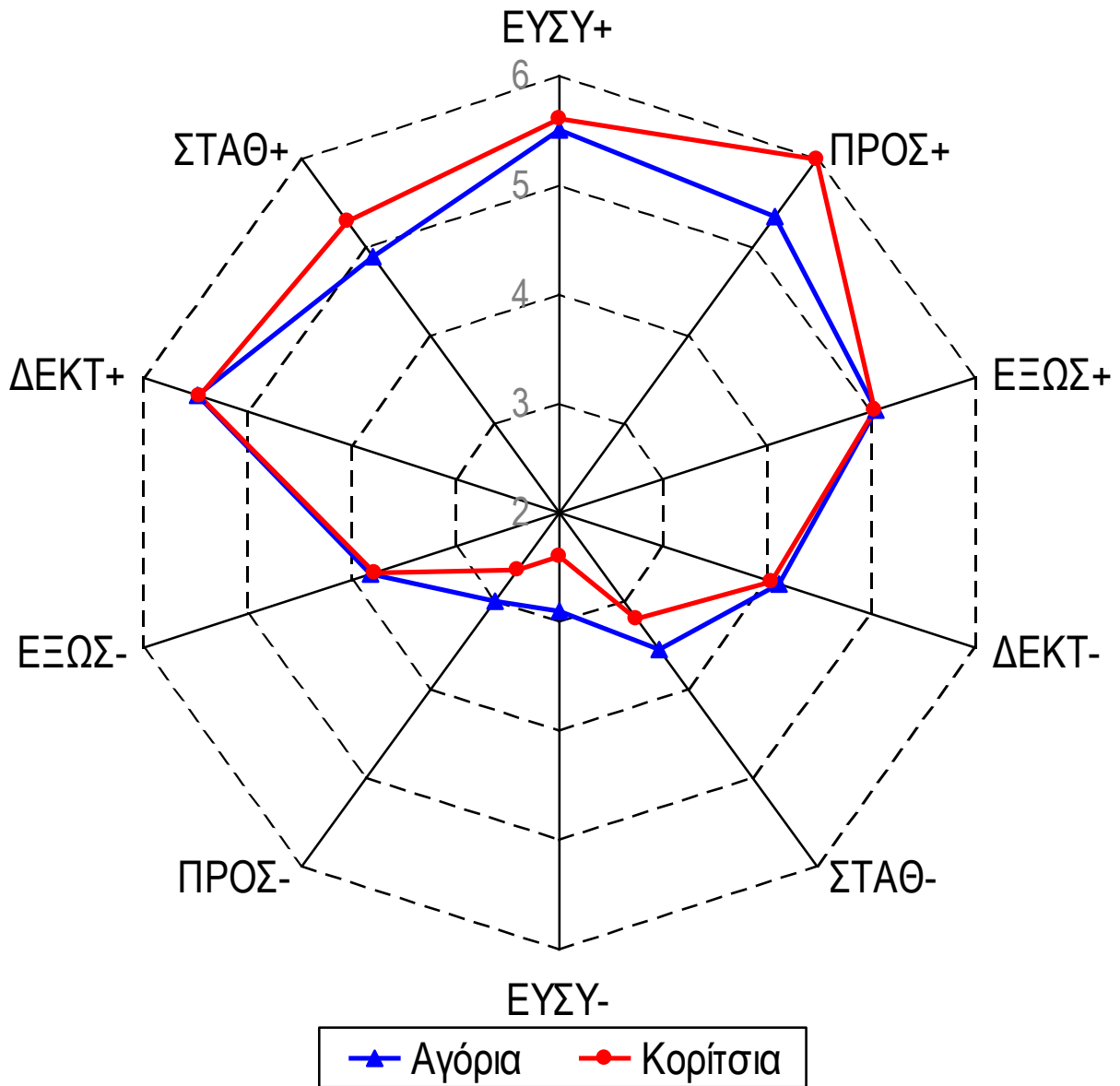
	p	η^2		p	η^2
ΕΞΩΣ+	<0,001	0,062	ΕΞΩΣ-	σ.α.	-
ΠΡΟΣ+	<0,01	0,021	ΠΡΟΣ-	σ.α.	-
ΕΥΣΥ+	<0,01	0,018	ΕΥΣΥ-	<0,01	0,020
ΣΤΑΘ+	<0,05	0,007	ΣΤΑΘ-	σ.α.	-
ΔΕΚΤ+	<0,01	0,019	ΔΕΚΤ-	<0,001	0,034

Μέσοι όροι των παραγόντων της κλίμακας προσωπικότητας
ACL-FF ως προς το φύλο

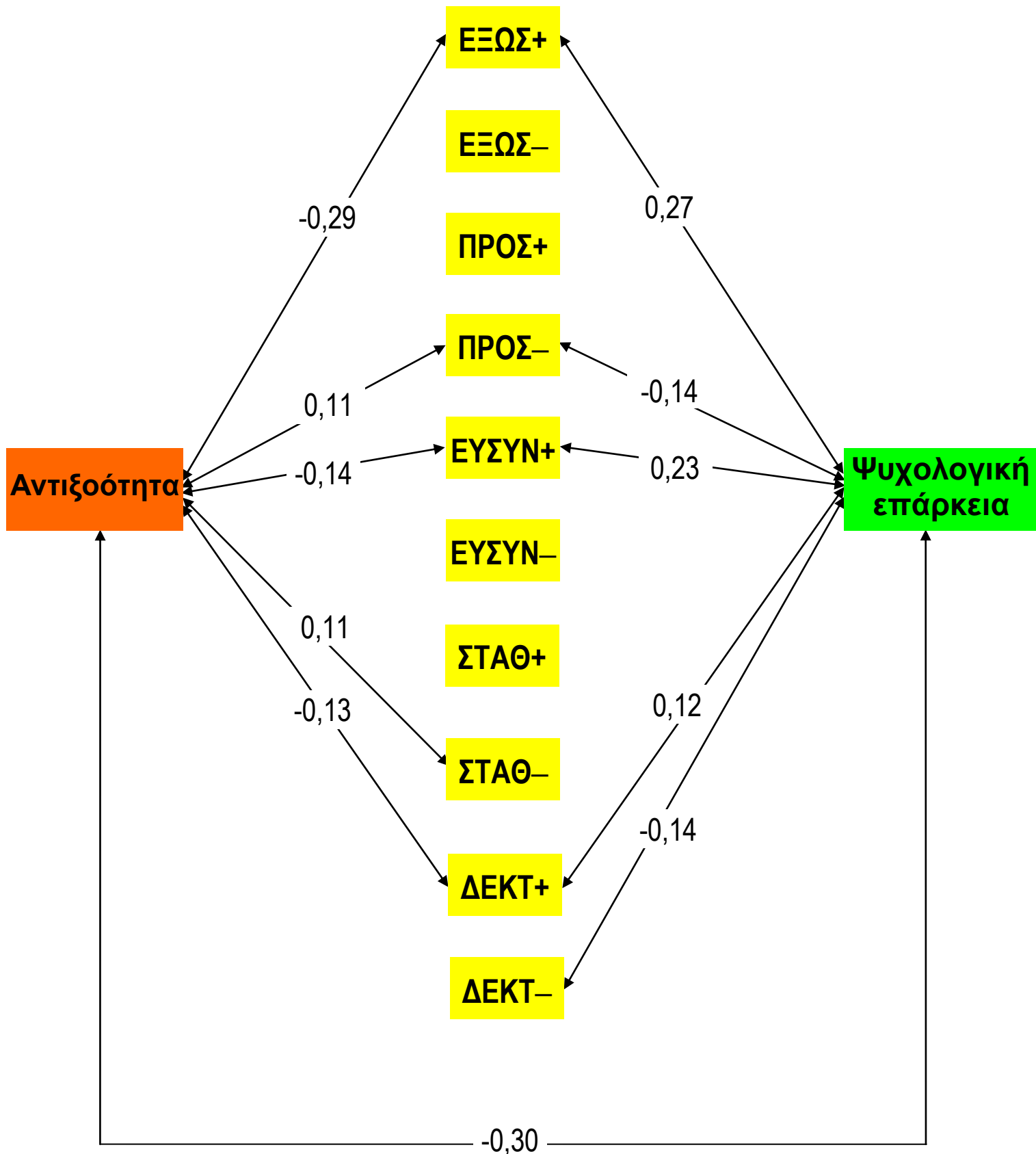
	ρ	η^2
NEYP	<0,001	0,040
ΕΞΩ + ΔΕΚ	σ.α.	-
ΕΥΣΥΝ	σ.α.	-
ΠΡΟΣ	<0,001	0,058

Μέσοι όροι των διπολικών διαστάσεων της κλίμακας
προσωπικότητας ACL-FF ως προς το φύλο

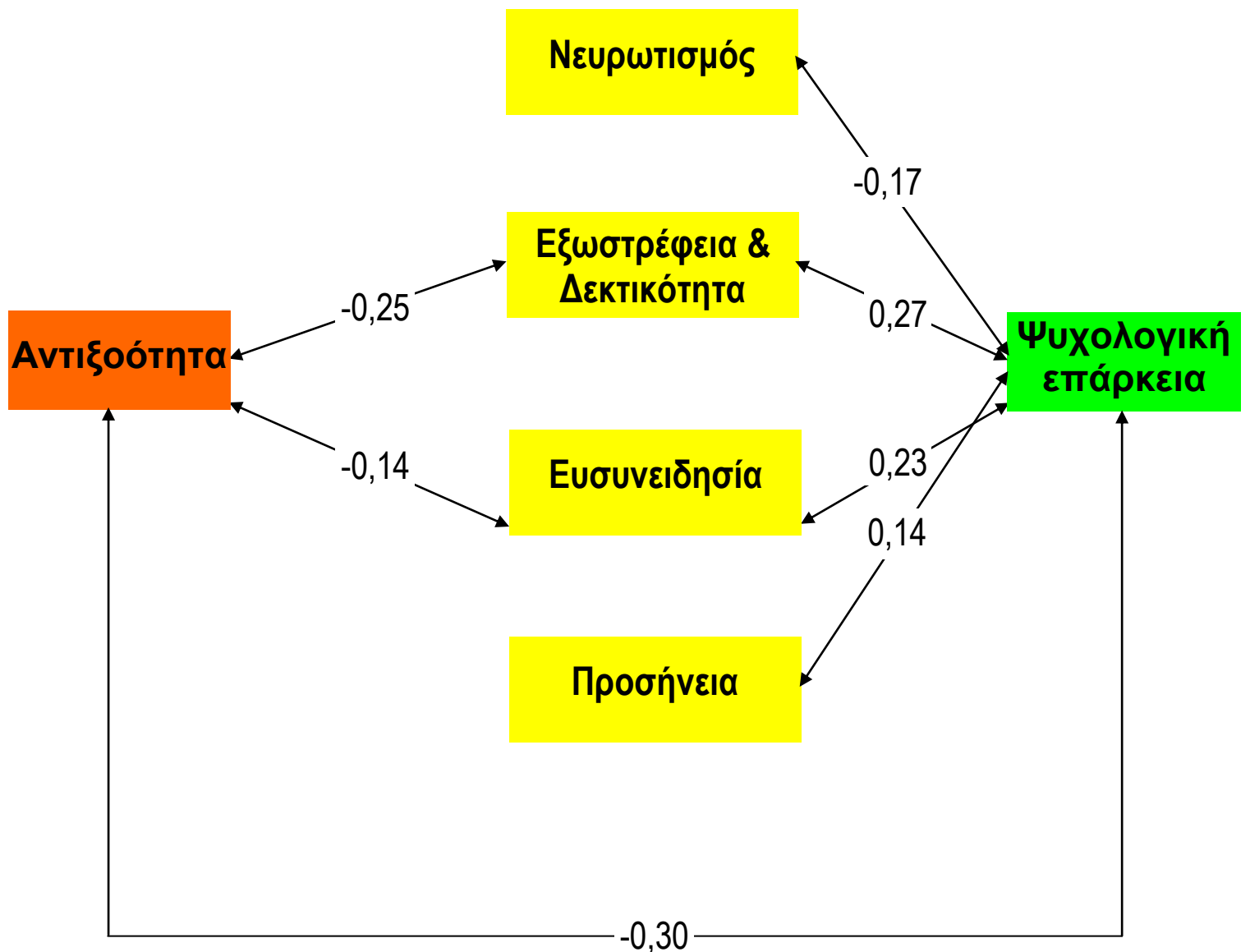

	p	η^2		p	η^2
ΕΞΩΣ+	σ.α.	-	ΕΞΩΣ-	σ.α.	-
ΠΡΟΣ+	<0,001	0,063	ΠΡΟΣ-	<0,001	0,026
ΕΥΣΥ+	<0,05	0,016	ΕΥΣΥ-	<0,001	0,040
ΣΤΑΘ+	<0,001	0,022	ΣΤΑΘ-	σ.α.	-
ΔΕΚΤ+	σ.α.	-	ΔΕΚΤ-	σ.α.	-

Συνάφεια (Pearson r) ανάμεσα στην **αντιξοότητα**, τις **διπολικές διαστάσεις προσωπικότητας** και την **ψυχολογική επάρκεια**

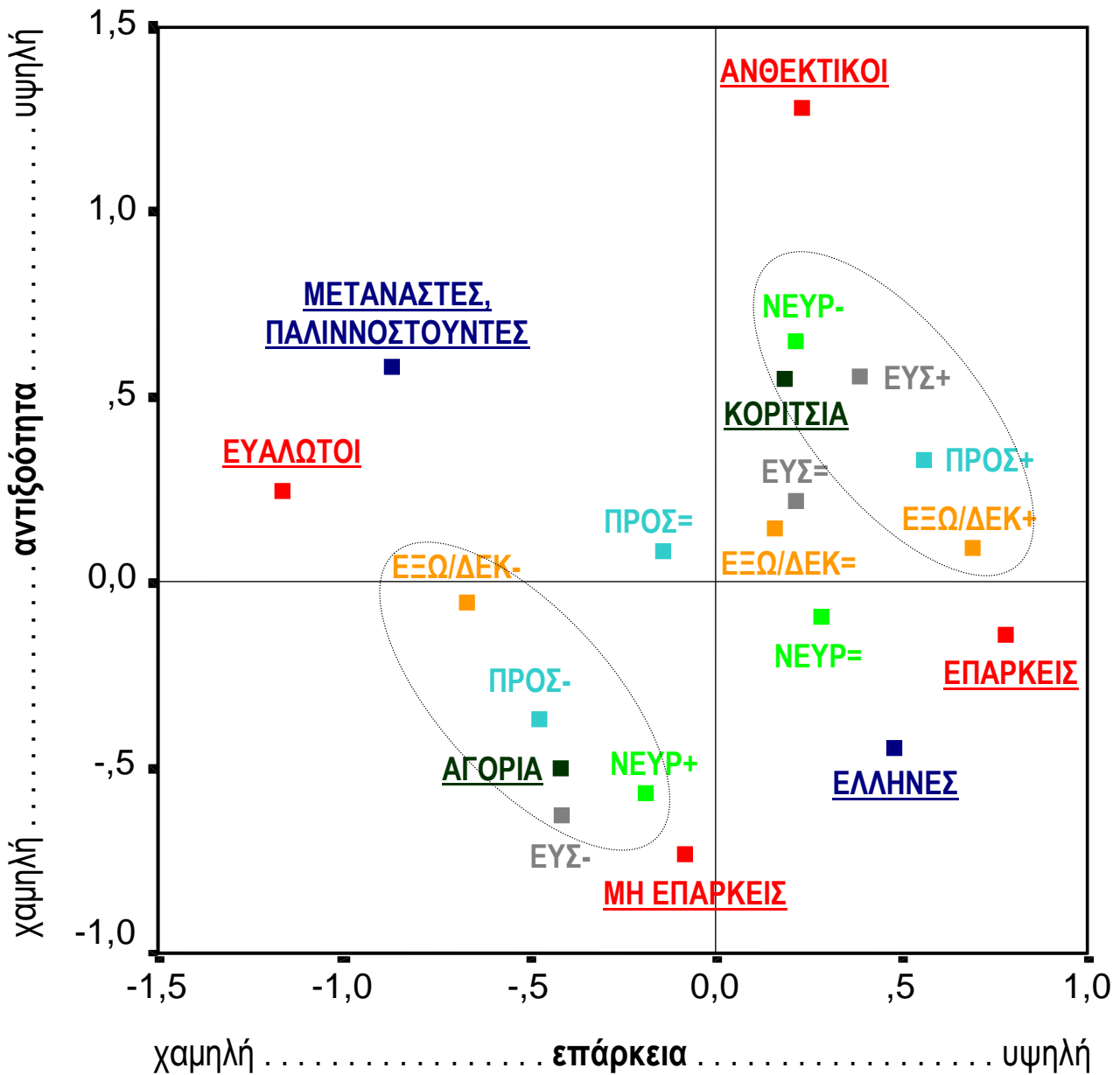

Συνάφεια (Pearson r) ανάμεσα στην **αντιξοότητα**,
τους **παράγοντες προσωπικότητας** και την **ψυχική επάρκεια**

Πολλαπλή Ανάλυση Αντιστοιχιών μεταξύ ψυχικής ανθεκτικότητας, εθνικότητας, φύλου και των παραγόντων προσωπικότητας

Συμπεράσματα

- ☞ Η ψυχική ανθεκτικότητα συνδέεται με θετικότερη εικόνα εαυτού: υψηλότερη εξωστρέφεια, δεκτικότητα σε εμπειρία και ευσυνειδησία, χαμηλότερο νευρωτισμό...
- ☞ ...όμως, η προσωπικότητα δεν αποτελεί από μόνη της καθοριστικό προστατευτικό παράγοντα ή παράγοντα επικινδυνότητας σε συνθήκες αντιξοότητας.
- ☞ Η προσωπικότητα των εφήβων διαφοροποιείται ως προς την εθνικότητα και το φύλο, αλλά οι δύο αυτές μεταβλητές ΔΕΝ αλληλεπιδρούν με την ψυχική ανθεκτικότητα.
- ☞ Η ψυχική ανθεκτικότητα δεν αναφέρεται σε έναν συγκεκριμένο τύπο προσωπικότητας, αλλά αποτελεί μια δυναμική διεργασία κατά την οποία η προσωπικότητα αποτελεί **μόνο μία** εκ των παρεμβαλλόμενων μεταβλητών.

**Διαστάσεις προσωπικότητας ψυχικά ανθεκτικών και ψυχικά ευάλωτων μετανασ-
τών/παλινοστούντων μαθητών**

Βασίλης Παυλόπουλος

Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη

Τομέας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ανακοίνωση στο 9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, Ρόδος, 21-24 Μαΐου 2003

Στοιχεία επικοινωνίας

Διεύθ: Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Ψυχολογίας, Αθήνα 15784

Τηλ: 2107277523

E-mail: vpravlop@psych.uoa.gr

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ψυχική ανθεκτικότητα και προσωπικότητα

Η παρούσα ανακοίνωση επικεντρώνεται στη σχέση της ψυχικής ανθεκτικότητας με τις διαστάσεις προσωπικότητας των εφήβων. Η έλλειψη συμφωνίας μεταξύ των ερευνητών όσον αφορά τον ορισμό της ψυχικής ανθεκτικότητας (resilience) έχει οδηγήσει ορισμένες φορές στη λανθασμένη χρήση του όρου ως γνωρίσματος της προσωπικότητας. Η σύγχυση αυτή οφείλεται αναμφίβολα στον όρο “ego-resiliency”, που εισήγαγαν οι Jeanne και Jack Block (1980), και ο οποίος δηλώνει την προδιάθεση για ευέλικτη προσαρμογή σε μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα. Όμως είναι σαφές ότι η ψυχική ανθεκτικότητα αφορά μια ρευστή αναπτυξιακή διεργασία η οποία συνδέεται οπωσδήποτε με την εμφάνιση αντιξοότητας (Olsson, Bond, Burns, Vella-Brodrick, & Sawyer, 2003).

Στη βιβλιογραφία (π.χ. Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000) αναφέρονται τρεις ομάδες μεταβλητών που έχουν μελετηθεί για τη σχέση τους με την ψυχική ανθεκτικότητα: (α) ψυχολογικές ιδιότητες των παιδιών, (β) χαρακτηριστικά των γονέων και της οικογένειας, και (γ) χαρακτηριστικά του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Η προσωπικότητα ανήκει προφανώς στην πρώτη ομάδα μεταβλητών. Πιο πρόσφατα παρατηρείται μετακίνηση του ερευνητικού ενδιαφέροντος, από την αναζήτηση σταθερών προστατευτικών παραγόντων προς στην κατανόηση των μηχανισμών που εξηγούν την επιτυχή προσαρμογή σε συγκεκριμένες συνθήκες αντιξοότητας. Αυτό θα μπορούσε ίσως να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η προσωπικότητα δεν αποτελεί κρίσιμο διαμεσολαβητικό παράγοντα ανάμεσα στο στρες και την ψυχολογική επάρκεια. Όμως η εμπειρική έρευνα έχει αναδείξει συσχετίσεις της ψυχικής ευρωστίας με γνωρίσματα όπως, η τάση για αυτονομία, η αυτοεκτίμηση και η ευσυνειδησία (π.χ. Luthar, 1991). Έτσι, κανείς πρέπει να είναι αρκετά προσεκτικός πριν διατυπώσει μια σαφή υπόθεση όσον αφορά την αναμενόμενη σχέση μεταξύ προσωπικότητας και ψυχικής ανθεκτικότητας.

Μετανάστευση, προσωπικότητα και ψυχολογική προσαρμογή των εφήβων

Η μετανάστευση αποτελεί, κατά τεκμήριο, ένα επιβαρυντικό γεγονός ζωής. Ο όρος «επιπολιτιστικό στρες» (Berry, 1990) αναφέρεται ακριβώς στο ψυχικό κόστος από την ανεπιτυχή προσαρμογή. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τις σχετικές μελέτες, τα περισσότερα παιδιά μεταναστών / παλιννοστούντων καταφέρνουν τελικά να προσαρμόζονται αρκετά ικανοποιητικά (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993. García Coll & Magnuson, 1997). Εκτός από το νεαρό της ηλικίας, οι ερευνητές επισημαίνουν ότι τα παιδιά μεταναστών έχουν την ευκαιρία να εκτεθούν συστηματικά στο νέο πολιτισμό μέσα από το θεσμό της εκπαίδευσης, έτσι ώστε να κοινωνικοποιούνται πιο ανώδυνα από ό,τι οι ενήλικες.

Η προσωπικότητα μπορεί να συμβάλει στην ψυχική ευρωστία των παιδιών μεταναστών με δύο τρόπους (García Coll & Magnuson, 1997). Καταρχήν, έχει αναφερθεί άμεση, ευθεία σχέση ανάμεσα στο επιπολιτιστικό στρες και σε γνωρίσματα όπως, π.χ., η αρνητική συναισθηματικότητα. Επιπλέον, η ιδιοσυγκρασία συνδέεται έμμεσα με την ψυχολογική επάρκεια μέσω του ρυθμιστικού ρόλου της στην αλληλεπίδραση γονέα-παιδιού. Αυτό έχει ως συνέπεια τη θωράκιση ή, αντίθετα, τη στέρηση του παιδιού από έναν ιδιαίτερα σημαντικό προστατευτικό παράγοντα έναντι της αντιξοότητας, όπως είναι οι γονείς.

Το μοντέλο των «μεγάλων πέντε» παραγόντων και η αναπτυσσόμενη προσωπικότητα

Θα λέγαμε ότι αυτό που σίγουρα μοιράζονται οι μελέτες για την προσαρμογή μεταναστών και για την ψυχική ανθεκτικότητα είναι μια σειρά μεθοδολογικών προβλημάτων, όπως ο λειτουργικός ορισμός των μεταβλητών. Αλλά και η μελέτη της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας δεν έχει να επιδείξει μεγαλύτερο επίπεδο συμφωνίας μεταξύ των ειδικών: τα θεωρητικά μοντέλα και οι τρόποι μέτρησης των ατομικών διαφορών στην ανάπτυξη είναι σχεδόν όσα και οι ερευνητές (Kohnstamm, Mervielde, Besevegis, & Halverson, 1995). Πρόσφατα (π.χ. Kohnstamm, Halverson, Mervielde, & Havill, 1998) επιχειρείται προσπάθεια ο χώρος αυτός να επωφεληθεί από τα πορίσματα της μελέτης της ενήλικης προσωπικότητας, όπου οι «μεγά-

λοι πέντε» παράγοντες (εξωστρέφεια, προσήνεια, ευσυνειδησία, συναισθηματική σταθερότητα, δεκτικότητα σε εμπειρία) έχουν χαρακτηριστεί ως οι «γεωγραφικές συντεταγμένες» με βάση τις οποίες είναι δυνατόν να περιγράψει κανείς τις ατομικές διαφορές (Ozer & Reise, 1994, αναφορά στο Funder, 2000).

Στην έρευνά μας επιχειρούμε να μελετήσουμε την προσωπικότητα ως παρεμβαλλόμενη μεταβλητή ανάμεσα στην αντιξοότητα και την ψυχολογική επάρκεια εφήβων, αγοριών και κοριτσιών, παιδιών μεταναστών ή παλιννοστούντων και γηγενών Ελλήνων.

ΜΕΘΟΔΟΣ

Το ερωτηματολόγιο ACL-FF

Το δημογραφικό προφίλ των συμμετεχόντων και η διαδικασία για τον χαρακτηρισμό των εφήβων σε ψυχικά ανθεκτικούς, ευάλωτους, επαρκείς και μη επαρκείς, παρουσιάζονται αλλού. Εδώ παρουσιάζεται το εργαλείο που χρησιμοποιήσαμε για τη μέτρηση της προσωπικότητας: Η κλίμακα ACL-FF (Williams, Satterwhite, & Saiz, 1998) είναι μια συντομευμένη μορφή του Adjective Checklist, των Gough και Heilbrun (1983) και αποτελείται από 30 επίθετα ή ρηματικές φράσεις που έχουν επιλεγεί για να εκπροσωπούν τους γνωστούς «μεγάλους πέντε» παράγοντες. Κάθε παράγοντας εμφανίζεται ως διπολική διάσταση με ισάριθμα γνωρίσματα, 3 για τον υψηλό και 3 για το χαμηλό πόλο. Η βαθμολόγηση γίνεται με μία επτάβαθμη κλίμακα Likert, από 1=«καθόλου» μέχρι 7=«πάρα πολύ». Ο έλεγχος της αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας κατέληξε σε οριακά χαμηλούς δείκτες Cronbach alpha, μεταξύ 0,50 και 0,60. Αυτό ίσχυε κυρίως για τη «Δεκτικότητα σε εμπειρία», η οποία είναι γνωστό ότι παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αστάθεια εμπειρικής αναπαραγωγής. Έτσι, κρίναμε σκόπιμο να προχωρήσουμε σε στατιστική διερεύνηση της παραγοντικής δομής του ερωτηματολογίου.

Με την εφαρμογή της μεθόδου των κύριων συνιστωσών και μετά από ορθογώνια περιστροφή, εντοπίσαμε τέσσερις παράγοντες (βλ. Πίν. 1) οι οποίοι επέδειξαν ικανοποιητική σταθερότητα μεταξύ γηγενών Ελλήνων και μεταναστών / παλιννοστούντων. Ο πρώτος παράγον-

τας είναι ένας συνδυασμός αξιολογικά αρνητικών χαρακτηρισμών από διαφορετικές κατηγορίες, κυρίως όμως από τον «Νευρωτισμό», από τον οποίο πήρε και το όνομά του. Ο δεύτερος παράγοντας αποτελείται από τα γνωρίσματα των θετικών πόλων της «Εξωστρέφειας» και της «Δεκτικότητας». Ο τρίτος παράγοντας αναφέρεται στην «Ευσυνειδησία», ενώ επίσης περιλαμβάνει και χαρακτηριστικά συναισθηματικής σταθερότητας. Και ο τέταρτος παράγοντας αποτελείται κυρίως από τα επίθετα του θετικού πόλου της «Προσήνειας». Οι δείκτες αξιοπιστίας είναι τώρα βελτιωμένοι και κρίνονται ικανοποιητικοί, αφού κυμαίνονται μεταξύ 0,61-0,74.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Για να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα, υπολογίσαμε αρχικά τη *συνάφεια* ανάμεσα στην αντιξοότητα, την ψυχολογική επάρκεια και τους παράγοντες προσωπικότητας (Σχ. 1). Δεν πρόκειται εδώ για ένα σχήμα που υπονοεί τον έλεγχο κάποιου θεωρητικού μοντέλου, αλλά για μια πρώτη καταγραφή των συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών μας. Όπως αναμενόταν, η αντιξοότητα συνδέεται με την ψυχολογική επάρκεια με συνάφεια αρνητικής κατεύθυνσης και χαμηλού βαθμού (-0,30). Θα μπορούσαμε να διαβάσουμε το εύρημα αυτό ως εξής: η επιβάρυνση δυσχεραίνει προφανώς την προσαρμογή των εφήβων, αλλά δεν την καθορίζει κιόλας. Έτσι παραμένει ανοιχτό το πεδίο αναζήτησης των παρεμβαλλόμενων μεταβλητών που μετριάζουν αυτή τη συσχέτιση και καθιστούν τους εφήβους ψυχικά ανθεκτικούς ή ευάλωτους. Η προσωπικότητα, ως τέτοια μεταβλητή, έδωσε λίγες στατιστικώς σημαντικές συνάφειες, χαμηλού βαθμού. Από αυτές, πιο αξιόλογη είναι η συσχέτιση του παράγοντα «Εξωστρέφεια-και-Δεκτικότητα» τόσο με την αντιξοότητα όσο και με την ψυχολογική επάρκεια και, λιγότερο, της «Ευσυνειδησίας» με την επάρκεια.

Το Σχ. 2 παρουσιάζει τους μέσους όρους των παραγόντων προσωπικότητας των εφήβων ως προς την κατηγορία *ψυχικής ανθεκτικότητας*. Η ανάλυση διακύμανσης ανέδειξε στατιστικώς σημαντικές διαφορές σε δύο παράγοντες: Στο «Νευρωτισμό» οι ψυχικά ανθεκτικοί έφη-

βοι σημείωσαν χαμηλότερο μέσο όρο από ό,τι οι ευάλωτοι έφηβοι, με τους επαρκείς και τους μη επαρκείς να βρίσκονται σε ενδιάμεσο επίπεδο. Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται στην «Εξωστρέφεια-και-Δεκτικότητα», όπου οι ευάλωτοι έφηβοι σημείωσαν τη χαμηλότερη βαθμολογία από τις άλλες τρεις ομάδες. Επειδή στη βιβλιογραφία αναφέρεται συνάφεια διαπροσωπικών χαρακτηριστικών, όπως η κοινωνικότητα και η διαγωγή, με τη λειτουργία της οικογένειας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η κοινωνικοποίηση στο οικογενειακό πλαίσιο συμβάλλει στη διαμόρφωση ή στην απουσία γνωρισμάτων προσωπικότητας που καθιστούν τους εφήβους περισσότερο ή λιγότερο ευάλωτους (Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy, & Ramirez, 1999).

Πάντως, το μέγεθος της επίδρασης των διαφορών μεταξύ των ομάδων, είναι μάλλον μικρό. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι οι ψυχικά ανθεκτικοί έφηβοι δεν χαρακτηρίζονται από εξαιρετικές, χαρισματικές ιδιότητες που τους καθιστούν «άτρωτους» (Masten, 2001). Ούτε η αδυναμία προσαρμογής σε συνθήκες αντιξοότητας υποδηλώνει πως οι ευάλωτοι έφηβοι δεν διαθέτουν «ό,τι χρειάζεται» για να τα καταφέρουν. Ίσως η ψυχική ανθεκτικότητα θα πρέπει να αναζητηθεί και σε δυναμικές διεργασίες προσαρμογής, εκτός από σταθερά γνωρίσματα της προσωπικότητας (Luthar et al., 2000).

Οι άλλες δύο ανεξάρτητες μεταβλητές που χρησιμοποιήσαμε, δηλ. η *εθνικότητα* (Σχ. 3) και το *φύλο* (Σχ. 4), μας ενδιαφέρουν εδώ όχι τόσο ως κύριες επιδράσεις, αλλά στο βαθμό που αλληλεπιδρούν με την ψυχική ανθεκτικότητα. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές προέκυψαν στατιστικώς ασήμαντες. Δηλαδή, η όποια διαφοροποίηση των παραγόντων προσωπικότητας μεταξύ των τεσσάρων ομάδων ψυχικής ευρωστίας ισχύει τόσο για τους γηγενείς Έλληνες όσο και για τους μετανάστες / παλιννοστούντες εφήβους, όπως επίσης και για τα δύο φύλα.

Στην προσπάθεια για καλύτερη κατανόηση των δεδομένων μας, η *πολλαπλή ανάλυση αντιστοιχιών* (Σχ. 5) προσφέρει μια πιο διεισδυτική ματιά. Η στατιστική αυτή τεχνική χρησιμοποιείται για να απεικονίσει γραφικά τις σχέσεις μεταξύ κατηγορικών μεταβλητών (Greena-

cre, 1993). Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης ανάλυσης, μετατρέψαμε τους τέσσερις παράγοντες της προσωπικότητας σε ποιοτικά δεδομένα με τρεις ισοπληθείς διαβαθμίσεις: χαμηλή, μέτρια, υψηλή. Στο μοντέλο συμπεριλάβαμε ακόμα την ψυχική ανθεκτικότητα, την εθνικότητα και το φύλο των εφήβων.

Όπως φαίνεται στο Σχ. 5, η διασπορά των μεταβλητών συνοψίζεται σε δύο διαστάσεις, οι οποίες ουσιαστικά αντιστοιχούν στα κριτήρια ορισμού της ψυχικής ανθεκτικότητας. Στον οριζόντιο άξονα οι μετρήσεις διαφοροποιούνται ως προς την επάρκεια και στον κάθετο άξονα ως προς την αντιξοότητα. Οι τέσσερις κατηγορίες ψυχικής ανθεκτικότητας τείνουν να καταλαμβάνουν τα τέσσερα τεταρτημόρια του γραφήματος. Ως προς την εθνικότητα, οι γηγενείς Έλληνες συνδέονται μάλλον με την ομάδα των επαρκών εφήβων, ενώ οι μετανάστες / παλινοστούντες με την ομάδα των ευάλωτων. Ως προς το φύλο, τα κορίτσια υπερέχουν μεταξύ των ψυχικά ανθεκτικών και των επαρκών εφήβων, ενώ τα αγόρια μεταξύ των μη επαρκών και των ευάλωτων. Όσον αφορά τις διαστάσεις προσωπικότητας, υπάρχει μια σαφής συγκέντρωση των θετικών πόλων (δηλ., υψηλή ευσυνειδησία, προσήνεια, εξωστρέφεια-δεκτικότητα και χαμηλός νευρωτισμός) στο τεταρτημόριο των ψυχικά ανθεκτικών εφήβων, ενώ οι αρνητικοί πόλοι (χαμηλή ευσυνειδησία, προσήνεια, εξωστρέφεια-δεκτικότητα, υψηλός νευρωτισμός) εντοπίζονται στο τεταρτημόριο των μη επαρκών εφήβων. Δεν παρατηρείται κάποια ισχυρή συσχέτιση της προσωπικότητας με την εθνικότητα. Ως προς το φύλο, αντίθετα, τα κορίτσια τοποθετούνται εγγύτερα στους θετικούς πόλους των τεσσάρων διαστάσεων προσωπικότητας και τα αγόρια στους αρνητικούς, εικόνα που συνάδει με την έρευνα για την ψυχολογική διαφοροποίηση των δύο φύλων (π.χ. Block, 1983). Τέλος, τα μεσαία επίπεδα βαθμολόγησης των παραγόντων προσωπικότητας συνωστίζονται στο κέντρο σχεδόν του διαγράμματος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας τα ευρήματά μας, θα λέγαμε τα εξής:

(α) Οι ψυχικά ανθεκτικοί έφηβοι τείνουν να περιγράφουν τον εαυτό τους με πιο θετικό τρόπο από ό,τι οι ευάλωτοι έφηβοι, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις δεν διαφέρουν σημαντικά από τους ψυχολογικά επαρκείς εφήβους, οι οποίοι δεν έχουν εκτεθεί σε στρεσογόνες συνθήκες. Γενικά, η ψυχική ευρωστία συνδέεται με χαμηλότερο νευρωτισμό, υψηλότερη εξωστρέφεια, δεκτικότητα σε εμπειρία και ευσυνειδησία, ευρήματα που συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία (π.χ. Masten et al., 1999. Smokowski, Reynolds, & Bezruczko, 1999). Από το άλλο μέρος, το μικρό μέγεθος των διαφορών δηλώνει ότι η προσωπικότητα δεν αποτελεί από μόνη της καθοριστικό προστατευτικό παράγοντα ή παράγοντα επικινδυνότητας σε συνθήκες αντιξοότητας. Αυτό σημαίνει πιθανόν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα δεν καθορίζεται μόνο από εγγενείς, σχετικά σταθερές ψυχολογικές ιδιότητες αλλά μάλλον είναι προϊόν μιας διαδικασίας προσαρμογής στην οποία μπορούμε να παρέμβουμε για να τη βελτιώσουμε (Luthar et al., 2000).

(β) Η προσωπικότητα των εφήβων διαφοροποιείται ως προς το φύλο και την εθνικότητα, αλλά οι δύο αυτές ανεξάρτητες μεταβλητές δεν αλληλεπιδρούν με την ψυχική ανθεκτικότητα. Αυτό σημαίνει, π.χ., ότι η ύπαρξη αυξημένου αριθμού ευάλωτων μαθητών μεταξύ των μεταναστών / παλιννοστούντων δεν θα πρέπει να αποδοθεί σε γνωρίσματα του χαρακτήρα τους, ούτε καν στην ίδια τη μετανάστευση ως επιβαρυντικό γεγονός, αλλά σε δυσκολίες που συχνά τη συνοδεύουν, όπως η διαμονή μακριά από την οικογένεια ή το χαμηλό μορφωτικό-οικονομικό επίπεδο των γονέων. Όταν όμως οι ίδιες αντιξοότητες εμφανίζονται στους γηγενείς Έλληνες (με μικρότερη, έστω, συχνότητα), τότε επηρεάζουν με παρόμοιο τρόπο την ψυχολογική τους επάρκεια.

(γ) Τελικά, τα δεδομένα μας δείχνουν να επιβεβαιώνουν τη θέση ότι η ψυχική ανθεκτικότητα δεν αναφέρεται σε έναν συγκεκριμένο τύπο προσωπικότητας, αλλά είναι μάλλον μια δυναμική διεργασία στην οποία η προσωπικότητα αποτελεί μόνο μία εκ των παρεμβαλλόμενων μεταβλητών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Berry, J. (1990). Acculturation and adaptation: A general framework. In: W. H. Holtzman & T. H. Borneman (Eds.), *The mental health of immigrants and refugees* (pp. 90-102). Austin, TX: Hogg Foundation for Mental Health, University of Texas.
- Block, J. H. (1983). Differential premises arising from differential socialization of the sexes: Some conjectures. *Child Development*, 54, 1335-1354.
- Block, J. & Block, J. (1980). The role of ego-control and ego resiliency in the organization of behavior. In: W. A. Collins (Ed.), *Minnesota Symposium on Child Psychology* (vol. 13, pp. 39-101). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Γεώργας, Δ. & Παπαστυλιανού, Α. (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Funder, D. C. (2000). Personality. *Annual Review of Psychology*, 52, 197-221.
- García Coll, C. & Magnuson, K. (1997). The psychological experience of immigration: A developmental perspective. In: A. Booth, A. Crouter, & N. Landale (Eds.), *Immigration and the family* (pp. 91-131). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gough, H. G. & Heilbrun, A. B. (1983). *The Adjective Check List Manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Greenacre, M. (1993). *Correspondence analysis in practice*. London: Academic Press.

- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Mervielde, I., & Havill, V. L. (Eds.). (1998). *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kohnstamm, G. A., Mervielde, I., Besevegis, E., & Halverson, C. F. (1995). Tracing the Big Five in parents' free descriptions of their children. *European Journal of Personality*, *9*, 283-304.
- Luthar, S. (1991). Vulnerability and resilience: A study of high-risk adolescents. *Child Development*, *62*, 600-616.
- Luthar, S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, *71*, 543-562.
- Masten, A. (2001). Ordinary magic. Resilience processes in development. *American Psychologist*, *56*(3), 227-238.
- Masten, A., Hubbard, J., Gest, S., Tellegen, A., Garmezy, N., & Ramirez, M. (1999). Adversity, resources and resilience: Pathways to competence from childhood to late adolescence. *Development and Psychopathology*, *11*, 143-169.
- Olsson, C., Bond, L., Burns, J., Vella-Brodrick, D., & Sawyer, S. (2003). Adolescent resilience: A concept analysis. *Journal of Adolescence*, *26*, 1-11.
- Smokowski, P., Reynolds, A., & Bezruczko, N. (1999). Resilience and protective factors in adolescence: An autobiographical perspective from disadvantaged youth. *Journal of School Psychology*, *37*(4), 425-448.
- Williams, J. E., Satterwhite, R.C., & Saiz, J.L. (1998). *The importance of psychological traits: A cross-cultural study*. New York: Plenum.